



Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2019 • Sayı: 51

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2019 - Sayı:51 - Hakemli Dergidir.
Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.
TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474
e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü
Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni
Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KEREMLİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENT



Tokat ve Niksar'da Bazı Selçuklu ve İlhanlı Yapılarındaki Çini Süslemeler Üzerine Bir Değerlendirme	9
An Evaluation on Tile Decorations in Some Seljuk and Ilkhanid Structures in Tokat and Niksar Ayşe Denkhalbant Çobanoğlu	
Kiğı Piltan (Pilten) Bey Camisi	45
Kiğı Piltan (Pilten) Bey Mosque Celalettin Uzun - Yaşar Uğurlu	
XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Camileri ve Mescitleri	73
Bitlis Mosques and Masjids in 16th Century Land Registry Books Zülfiye Koçak	
Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlören Ulu Camii.....	99
An Example of Wooden Columned Structure in Tokat: The Great Mosque of Üzümlören Erkan Atak	
Vakıfelerin Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri.....	131
Waqf Services of Urfa Mosques in the Ottoman Period in the Light of Waqfiyyas Mehmet Memiş	
Hısn-ı Mansur Mütessellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarındaki Vakıfları.....	153
The Waqfs of Mutesellim Abdi Ağa in the Districts of Hısn-ı Mansur and Behisni Muhammet Nuri Tunç	
Kitabiyât / Book Review	
Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları	176
Mehmet Bicik	
Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi.....	181
Erzurum Şeyhler Waqf and Complex (Külliye) Mehmet Kurtoğlu	

Vakfiyeleri Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri

Mehmet Memiş *

Öz

Osmanlı döneminde gerek yerli hayırseverler ve gerekse bu bölgede idari görevlerde bulunmuş paşalar tarafından Urfa'da birçok vakıf kurulmuştur. İslam anlayışındaki iyilikte ve hayırda yarışma ilkesinin bir tezahürü olarak kurulan bu vakıfların şehrin imarında ve Urfa halkının çeşitli alanlardaki sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında en büyük paya sahip olduğu muhakkaktır. Ulaşımından ticarete, eğitimden sağlığa kadar birçok alanda katkı sağlayan vakıfların en önemli hizmet alanlarından biri de cami ve mes-citler olmuştur. Bu makalede vakfiyelerdeki bilgilere dayanılarak, camilerin inşası, bakım ve onarımları, temizlik, aydınlatma ve işlevlerini yerine getirebilmeleri için ihtiyaç duydukları personelin istihdamı gibi vakıflar tarafından yürütülen hizmetler konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, vakıf, Osmanlı Dönemi, cami, cami hizmetleri.

Waqf Services of Urfa Mosques in the Ottoman Period in the Light of Waqfiyyas

Abstract

Many waqfs were established in Urfa during the Ottoman period by both local philanthropists and pashas who served in this region. It is certain that these waqfs, which were established as a manifestation of the principle of "racing towards good deeds" in Islamic tradition, have the biggest share in reconstruction of the city and meeting the social needs of its citizens. One of the most important service areas of waqfs, contributing in many fields from transportation to trade, from education to health, has been mosques and masjids. This article focuses on the services carried out by waqfs such as the construction, maintenance, repair, cleaning, lighting of mosques and the employment of the personnel needed to perform their functions, based on the information in waqfiyyas.

Keywords: Urfa, waqfs of Urfa, Ottoman Period, mosques, mosque services.

* Doç.DR., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Sakarya; mmemis@sakarya.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7962-3782>

Giriş

Arapça'da durdurmak, alıkoymak manasına gelen "vakıf" kelimesi ıstılahta, VIII. Asır ortalarından XIX. Asır sonlarına kadar olan devrede İslam ülkelerinin içtimai ve iktisadi hayatında önemli rol oynayan bir müessesenin adıdır. Muhtelif şekillerde tarifi yapılmakla beraber, XV. Asırda Türkiye'de aldığı durum göz önünde bulundurularak: "Vakıf, hukukî bir akit olup bununla, bir kimsenin, Allah'a yakın olma gayesiyle, menkul veya gayrimenkul mülklerini dinî, hayrî veya içtimai bir gayeye ebedi olarak tahsis etmesi" (Yediyıldız, 1993: 153, 154) şeklinde tarif edilmiştir.

Vakıf kurumu doğrudan doğruya İslam'ın dinî ve ahlâkî temellerinden doğmuş, sadece İslam Dinine özgü bir kurum değildir (Çağatay, 1978: 7). İnsanlık tarihinin en eski devirlerinden bu yana toplumların, kendi yapıları içinde, o topluma mensup kişilerin sosyal yardım, dayanışma ve sosyal güvenlik ihtiyacını giderecek müesseseler oluşturdukları bir gerçektir. Çünkü birey bu sosyal müesseselere ihtiyaç duyacak fıtrattadır. Bu nedenle hiçbir kişi veya toplum, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı bertaraf edemez (Ertem, 2011: 26). İnsanların iyilik yapmaya, öldükten sonra da hayırlarının devam etmesine istekli olmaları, onları çok eskilerden beri hayır işlerine yönelmiş, farklı toplum ve inanışta olan birçok hayırsever bu amaçla sayısız vakıflar kurmuşlardır.

İslam toplumunda vakıf müessesesi İslam'ın kendi prensipleri çerçevesinde gelişmiştir. Kur'an-ı Kerim'de vakıf kavramını ve kurumunu doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamakla birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yarışmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet, Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur. Bunların içinden özellikle, Âl-i İmran Suresinde geçen "*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız*" ayeti vakıfla daha fazla ilişkilendirilmiştir (Günay, 2012: 476). Diğer taraftan Hz Peygamber (a.s.)'ın hadislerinde de bu hususlara vurgu yapması Müslümanları hayır ve iyilik yapmaya sevk eden en önemli amiller olmuştur. Birçok vakfiyede de yer alan bu hadislerden biri "*İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i cariye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat*" (Müslim, Vasiyyet: 14) şeklindedir. Bu hadiste geçen ve kamu yararına hayır yapan hayır sahiplerinin öldükten sonra da amel defterlerine sevap yazılmasının devam etmesi anlamını içeren "sadaka-i cariye" mefhumu Müslümanların vakıf anlayışına temel oluşturmuştur.

Bütün Müslüman toplumlarda vakıf müesseseleri birçok alanda hizmet sunmuştur. Ancak denilebilir ki vakıf olgusu en olgun ve nihai şeklini Osmanlı uygulamasında bulmuştur. Bunun temel nedenlerinin başında İslam geleneği yer almakla beraber, devletin kamu hizmetlerinin sunumunda uyguladığı hizmet anlayışı da etkili olmuştur. Osmanlıda kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde üçlü bir yapı söz konusudur. Yönetim, savunma, güvenlik, adalet gibi kamusal hizmetler merkezi yönetim ve eyalet yönetimleri tarafından sunulurken, sağlık, eğitim, din, bayındırlık ve diğer alanlardaki tüm hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Işık, 2009: 4). Bu kurum sayesinde medreseler, hanlar, hamamlar, hastaneler, çeşmeler ve yollar yurt genelinde düzenli bir şekilde çalıştırılmıştır. Vakıflar çoğunlukla hükümdarlar, vezirler, üst düzeydeki devlet adamları ve varlıklı kişiler tarafından kurulmakla beraber, zengin sayılmayacak vatandaşlar tarafından hayır maksadıyla daha mütevazı vakıfların oluşturulduğu da görülmektedir.

Her şeyden önce bütün İslâm dünyasında dinî, içtimai, hatta siyasî merkezler durumunda olan sayısız cami ve mescit vakıf halinde inşa edilmiş, donatılmış ve bütün görevlilerine maaş verilmiştir (Yediyıldız, 2012: 480). Daha çok dinî gayretlerle hareket eden hayır sâhiplerinin hizmet alanlarının başında bu kurumlar gelmektedir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de geçen "Al-

lah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâti veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır” (Tevbe: 18) mealindeki ayet ve benzerleri etkili olmuştur. Bu nedenle, gerek bânîleri ve gerekse diğer hayırseverler tarafından, camilerin inşası, aydınlatması, ısıtılması, tefrişi, su ve temizlik ihtiyacı, bakım ve onarımları ile istihdam edilecek olan personelin maaşları için genellikle arazi ve emlak cinsinden veya bunların nakdî gelirinden mallarını vakfederek, hazırladıkları vakfiyelerle de belgelemişlerdir.

Osmanlılarda cami, mahallenin idare merkezi idi. Hem ibadet yeri hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerd. Bu yüzden sosyal bir yapı olarak büyük öneme haizdi. Mahallenin odak noktasını teşkil eden camilerin etrafında yerin özelliğine göre çok defa belli bir estetik düzen dikkate alınarak evler serpiştirilirdi. Bu evlerden başka en önemli bina medrese idi. Özellikle büyük camilerin yanına sebil, imaret, dârüşşifa vs. gibi sivil ve sosyal vazifelerin görüldüğü binalar yapılırdı. Bu haliyle bunlar bir külliye meydana getirir ve adeta yeni bir mahallenin kurulmasına önayak olurlardı. Gerek cami ve gerekse diğer eserlerin masraflarını karşılamak üzere de onlara gelir getiren çeşitli emlak vs. gibi şeyler vakfediliyordu. Osmanlılar döneminde bütün camilerin bu şekilde gelir getiren büyük vakıfları olduğunu söylemek mümkündür (Kazıcı, 1993: 92-93). Zikredilen bu yapılar şehir kuruluşlarında her zaman rol oynamış olan vakıf kurumlarıdır. Yalnız büyük şehirlerde hepsi bir araya gelebilir. Bu tarzda kurulan bir sitede daima cami ile meydan, pazar, çarşı ve medrese birinci derecede rol oynar (Ülken, 2006: 31).

Bütün Osmanlı diyarında olduğu gibi, Yavuz Sultan Selim zamanında 1516 tarihinde Osmanlı topraklarına katılan (Göyünç, 1969: 34) Urfa'da da camiler vakıflara bağlı olarak faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. Osmanlı idaresine geçtikten sonra 1518 yılında yapılan tahrir göre Urfa'da 5 cami, 27 mescit mevcut idi (Turgut, 2013: 81). 1646 tarihinde şehri gezen Evliya Çelebi Urfa'da 22 cami ve 67 kadar mahalle mescidi olduğunu kaydetmiştir (Seyahatname, 1314: III/150-160). 1690-1837 tarihleri arasındaki atamaları içeren hurufat defterlerindeki kayıtlarda ise Ruha (Urfa) Kazası'nda hizmet veren 52 cami ve 47 mescidin ismi geçmektedir (Karakeçili, 2016: 383). Bugün Şanlıurfa'da bulunan camilerden Zengiler dönemine ait olduğu tahmin edilen *Ulu ve Pazar câmileri*, Eyyûbîler döneminden kalan *Halilürrahman Câmisi*, Akkoynlular döneminden *Hasan Padişah Câmisi* ile kiliseden çevrilmiş olan *Salahaddin Eyyûbî*, *Circiş Peygamber* ve *Fırfırlı* camileri hariç bırakılırsa şehirdeki 39 camiden 32 tanesi Osmanlı dönemine aittir (Kürkçüoğlu, 1993: 7). Bazıları bir külliyenin en önemli unsuru durumunda olan bu camilerin hemen tamamının birer vakıf eseri olduğu görülmektedir. Camileri inşa eden hayır sahipleri onların etrafında çeşitli hizmetleri yerine getirecek başka eserler de yaptırmışlardır. Bu eserlerin gerek inşası gerekse daha sonraki yıllarda salimen fonksiyonunu devam ettirebilmesi için gerekli olan mali kaynağı karşılamak üzere vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıfların işleyiş kurallarıyla muhtelif gelir kaynaklarını belirleyen bir veya birden fazla vakfiyesi hazırlanmıştır. Aynı zamanda vakfın nizamnamesi demek olan bu vakfiyeler, vakfın yönetiminden binaların tamir, bakım ve tefrişi gibi zorunlu harcamalarına, çeşitli birimlerde hizmet veren görevlilerinin maaşlarından, talebelerin masraflarına kadar yapılacak iş ve harcamalarla ilgili detaylı bilgiler içermektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kültür ve Tescil Dairesi Arşivi (VGMA)'nde bulunan söz konusu vakfiyeler bu çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. XVI. asırdan XX. asır başlarına kadar uzanan tarihlere ait bu belgelerde vakıfların farklı alanlarda yaptıkları hizmetlerle ilgili daha geniş bilgiler bulunmakla birlikte, konunun bir makale kapsamında daha derli toplu ele alınabilmesi bakımından, bu çalışma yalnızca vakıfların Urfa merkezindeki cami ve mescitlerde yapmış oldukları hizmetlerle sınırlı tutulmuştur. Diğer taraftan, Osmanlı döneminde kurulan vakıfların daha evvel mevcut olan camiler için maddi tahsisatta buldukları gibi, daha eski vakıfların da Urfa'da önceden yapılmış câmilere hizmetlerinin Osmanlı döneminde

de devam ettiğini unutmamak gerekir. Bu husus dikkate alınarak, zaman zaman daha önceki dönemlere ait vakfiyelere de yer verilmiştir. Urfa'da kurulmuş vakıfların yukarıda bahsedilen amaçlar doğrultusunda câmiler ve bu kurumların işleyişi ile ilgili olarak yaptıkları hizmetleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

I. İnşa ve İmar Hizmetleri

a. Yeni İnşa

Mahallenin merkezini oluşturan cami, kamu yararına hayır yapmak isteyen hayırseverlerin her zaman ilgi odağı olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Urfa'da Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan cami ve mescitlerin tamamının birer vakıf eseri olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki örnekler bu hususta yeterli kanaati oluşturmaktadır:

Kara Mûsâ Vakfı'nın 23 Cemâziyelevvel 959 (17 Mayıs 1552) tarihli vakfiyesinde, vâkıfın bir mescit (bugünkü adıyla *Kara Mûsâ Câmisi*) yaptırmış olduğu kayıtlıdır (VGMA, 2132: 239). İmam Mahmud oğlu Hacı Mûsâ Efendi, evâhir-i Rebîu'l-evvel 1051 (Temmuz 1641) tarihli vakfiyesinde, "... Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ... Mevlânâ el-Hâc Mûsâ Efendi ibn-i Mevlânâ Mahmûd el-İmâm ... dâhil-i Ruhâ'da Bâbü'l-Emir Mahallesi'nde, ... İhlâsiye demekle ma'rûf müceddeden binâ ettiğim câmî-i şerîf ve ma'bed-i latîfin ..." (VGMA, 608/2: 323) şeklindeki ifadeleri ile İhlâsiye (Kardeşler) Câmisi'ni yaptırdığını belirtmiştir.

Yusuf Paşa Vakfı'nın 1122 (Mayıs 1710) tarihli vakfiyesinde geçen, "... Rakka eyâletine mu-tasarrıf olan düstûr-u ekrem vezîr-i mükerrerem ... Yusuf Paşa hazretleri, ... dâhil-i Rûha'da, Bâbü'l-Emir Mahallesi'nde, Bağ-ı Safâ denmekle ma'ruf mahalde ... müceddeden binâ ettiğim câmî-i şerîf ve ma'bed-i latîfin vezâif-i huddâm ehl-i cihâtı ve sâir mesârîf ve mühimmâtı için..." (VGMA, 601: 31) sözlerinden mezkur tarihte *Yusufpaşa Camisi'nin* inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yusuf oğlu Hüseyin Paşa, evâsıt-ı Rebîulevvel 1143 (Eylül 1730) tarihli vakfiyesinde "... Medîne-i Ruhâ'da Karameydan nâm mahalde binâ ve ta'mir eylediğim câmî-i şerîfin..." sözleriyle (VGMA, 587: 285), Rakka vâlisi Rızvan Ahmed Paşa da, evâil-i Şa'bân 1153 (Ekim 1740) tarihli vakfiyesinde, "...Nehr-i ayn-ı Hz. Halîlü'r-Rahman ittisâlinde... müceddeden binâ ve ta-mir ettiğim medrese-i şerîfe... ve binâ ettiğim câmî-i şerîfde..." (VGMA, 1988: 233) şeklinde devam eden ifadeleriyle adı geçen *Kara Meydan (Hüseyin Paşa)* ve *Rızvaniye* camilerini inşa ettirdiklerini bildirmektedirler.

Şehbenderiye Câmîi ve *Medresesi'nin* bânîsi Parmaksızâde Hacı Bekir Bey, bu yapıları inşa ettiğini 3 Safer 1328 (14 Şubat 1910) tarihli vakfiyesinde, "... Medîne-i Ruhâ'da ve Dergezenli Mahaltesinde ... müceddeden binâ ve inşâ eylediğim Şehbenderiye Câmîi şerîf ve ma'bed-i latîfi ile derûnunda kâin dershânenin ve mâ-i cârî hayrâtına sarf ve vezâif ve huddâm-ı ehl-i cihâtı vesâire mesârîf ve mühimmâtı için ..." (VGMA, 600: 29,30) cümleleriyle ifade etmektedir.

b. İlave Yapı ve Düzenlemeler

Vakıfların maddi varlığı ile bazen mevcut yapıların ihtiyacı olan genişletme ve bir kısım ilavelerin yapıldığı da görülmektedir. Mesela, Arabî Mehmed Fazlı Efendi, evâhir-i Muharrem 1257 (Mart 1841) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Harrankapı Mahallesi'nde harabe vaziyette bulunan *Alihan Bey (Arabî) Câmisi'nin*, yanında bulunan bir miktar araziye satın alarak genişletmiş, câmînin ihtiyacı olan bir minber, bir minare ve abdesthane yaptırmıştır (VGMA, 2103: 122). Cemâziyelevvel 1146 (Ekim 1733) tarihli bir atama kaydından anlaşıldığına göre, Karameydan Mahallesi'nde bulunan Davud Bey Mescidi'ne Hüseyin Paşa tarafından minber konularak genişletilmiş, daha sonra bu yapı *Hüseyin Paşa Camisi* olarak anılmıştır (Karakeçili, 2017: 66).

Bazen mevcut bir yapıya ilave olarak mescid inşa edildiği de vakidir. Rızvan Ahmed Paşa, 1153 (1740) tarihli vakfiyesine zeyl olarak hazırlamış olduğu tarihsiz vakfiyesinde, Behram Paşa vakfından harabe olarak alıp onardığı Gümrük Hanı'nın kapısının üzerinde yaptırdığı mescidden şöyle söz etmektedir: "...ve hân-ı mezkûrun kaptanı fevkinde müceddeden binâ ve tamir ettiğim mescidi şerife bir müstaid ve mütedeyyin ve selavatın sıhhat ve fesâdına âlim bir imam nasbolunub..." (VGMA, 1988: 243).

II. Bakım, Onarım Ve Temizlik Hizmetleri

a. Tamir Hizmetleri

Vakıf sisteminde, müessesenin kurulmasından sonra vakfın fonksiyonunu salimen devam ettirmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple vâkıflar yani vakfı kuran hayır sahipleri yapılan eserlerin zaman içinde ortaya çıkacak tamir ve bakım hizmetleri için de vakıf gelirlerinden tahsisatta bulunmuşlardır. Hatta gerekirse bu işler için vakıftan ücret alan görevlilerin maaşlarının da kullanılabilceğini vakfiyelerinde açıkça belirtmişlerdir.

Kubbe Mescidi Vakfı'nın vakıf şartlarında belirtildiğine göre, mescidin gereken tamir işleri vakıf gelirlerinden karşılanacak, vakıf gelirleri tamir masraflarını karşılamakta yetersiz kalırsa görevlilerin ücretleri de bu iş için kullanılacaktır (VGMA, 611: 37). Yine *Rızvâniye Vakfı'nın* 1153 (1740) tarihli vakfiyesinde, câmi ve medresenin tamire ihtiyacı olduğunda vakfın parası bunu karşılayamazsa vazifelilerin ücretleri verilmeyip tamir masraflarına sarf olunması emredilmiştir (VGMA, 1988: 235).

Yusuf Paşa Vakfı gelirlerinden evvelâ Yusuf Paşa Câmisi'nin ve vakıf mülklerinin gereken tamir ve bakım işlerinin yapılması şart konulmuştur (VGMA, 601: 32). Yine *Yusuf oğlu Hüseyin Paşa Vakfı'na* ait Şevval 1131 (Ağustos 1719) tarihli vakfiyede Hüseyin Paşa Câmisi'nin gereken tamir ve bakım işleri için senelik tahsisatta bulunulmuş (VGMA, 587: 285), Şehbenderiye Câmisi ve *Medreses'i'nin* bânisi Hacı Bekir Bey de, bu yapıların gereken tamir ve onarım ihtiyaçlarının öncelikli olarak vakıf gelirlerinden karşılanmasını şart koşmuştur (VGMA, 600: 30). Hamevîzâde Ömer Paşa, *Kutbeddin Câmisi* için hazırlayıp Rızâiye Vakfı'na mülhak kıldığı 1194 (1780) tarihli vakfiyesinde geçen: "...sâbikan Mirmirân-ı Mar'aş devletlü ve inâyetlü Ömer Paşa ... Hazretleri .. Medîne-i Rehâ'da Yengi Çarşu ittisâlinde Kutbiye Câmii dimekle ma'rûf câmi-i şerif harâbeye müşrif olub...ta'mir ve ihyâ eylediğim Câmi-i Kutbiye ki Câmîu'l-Hayr'a mütekalleb ve mülakkab olmuştur..." (VGMA, 2150: 15,16) cümleleriyle harabe halindeki bu camiye tamir ve ihya ettirdiğini, adının da *Hayr Câmisi* olarak anıldığını beyan etmiştir.

b. Temizlik ve Tefriş Hizmetleri

Vakıf müessesesinde vakfın sorumluluk alanına giren alanlarda her türlü detayın düşünüldüğü ve vakfın işleyişinde bir aksaklığa meydan vermemek için bu detayların vakfiyelerde kayıt altına alındığı görülmektedir. Cami medrese gibi vakıf kurumlarında ihtiyaç duyulacak temizlik ve tefriş (döşeme) malzemeleri de bu kabil ihtiyaçlardandır. Aşağıdaki örnekler Urfa'da kurulmuş vakıfların bu konudaki hizmetlerini göstermektedir:

Kubbe Mescidi Vakfı'nın gelirlerinden gerektiğinde hasır ve kilim satın alınıp mescide döşenmesi şartı konulmuştur (VGMA, 611: 37). Yusuf oğlu Hüseyin Paşa'nın, yukarıda zikredilen vakfiyesinde de "...Medîne-i Ruhâ'da Karameydan nâm mahalde binâ ve ta'mir eylediğim câmii şerifin ... hasır ve çarûbuna (süpürge) ... beher sene ... kuruş kalle-i vakıftan verilmek üzere tayin ve tahsis eyledim..." sözleriyle bu ihtiyaçların vakıf tarafından karşılanması kayda bağlanmıştır (VGMA, 587: 285).

Rızvâniye Câmisi'nin içinde ve dışında bulunan halı ve hasırların eskidikçe vakıf gelirlerinden yenilenmesi (VGMA, 1988: 235), yine Ahmed Paşa'nın Gümrük Hanı üstünde yaptırdığı mescidin kilim ve sergilerinin eskiyince vakıf gelirlerinden yenilerinin alınıp döşenmesi emredilmiştir (VGMA, 1988: 243).

c. Aydınlatma

Cami ve mescitlerin en önemli ihtiyaçlarından biri de aydınlatma için kullanılacak mum, kandil ve yağ gibi malzemelerdir. Bu nedenle vakfiyelerde bu konuda oldukça detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Kara Mûsâ Vakfı'nın 959 (1552) tarihli vakfiyesinde mescidin (bugünkü adıyla *Kara Mûsâ Câmisi*) ve beytülhâlenin kandil yağına her gün yarım dirhem sarf olunması kayda bağlanmıştır (VGMA, 2132: 240). H. 1018 (M. 1609/1610) tarihli Şah Hüseyin Vakfı'ndan, Ramazan gecelerinde *Halîlü'r-Rahman Câmii'*nde yakılacak mumlar için yüz dirhem, *Mevlûd-ü Halil Câmii'*nde yakılacak mumlar için de yüz dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 2113: 11).

Yusuf Paşa vakfının gelirinden câmiye senede her biri on ikişer okka olmak üzere üç adet berat mumu alınması, Ramazan gecelerinde câmiin içinde ve dışında en az üçer yüz kandil yakılması, yine Ramazan ve diğer mübarek gecelerde minarenin doksan kandille aydınlatılması emredilmiştir (VGMA, 601: 32). H. 1143 (M. 1730) tarihli *Hüseyin Paşa Vakfı'*nden Ramazan-ı Şerif ve diğer mübarek gecelerde Hüseyin Paşa Camisi'nin minare kandillerine ve câmi içindeki kandillere yeteri kadar sarf olunmak üzere, senede kırk beş okka şırlağan (susam yağı) ve her sene Ramazan başında onar okkalık iki adet bal mumu alınması kararlaştırılmıştır (VGMA, 587: 285).

Rızvâniye Câmisi mihrabının iki yanındaki iki büyük şamdana yedi batman, iki küçük şamdana da iki batman olmak üzere ikişer adet bal mumu konulması ve tükendikçe bu mumların yenilenmesi istenmiştir. Rızvan Ahmet Paşa vakfiyesinde şu hususları da şart koşmuştur: Kış günlerinde câminin üç kubbesinden ortadakinde her gece altışar kandil, iki taraftaki kubbelelerin her birinde beşer kandil yakılması. Câmi eyvanında (son cemaat yeri) bulunan üç kubbeden her birinin üçer kandille aydınlatılması ve yeteri kadar şırlağan verilmesi. Ramazan-ı Şerif yaz mevsimine gelip te teravih namazları dışarıda kılınırsa eyvan kubbelerindeki bu dokuz kandilden başka, câminin iki tarafındaki suya karşı kemerlerden her birine üçer kandilden toplam on kemere otuz kandil ve avludaki medrese revaklarının gereken yerlerine 10 kandil yakılıp yeteri kadar şırlağan verilmesi. Diğer yaz gecelerinde ise yatsı namazı kılınana kadar eyvandaki dokuz kandilden başka gerekli yerlerde altı adet kandil daha yakılıp yeteri kadar şırlağan verilmesi. Câmi minaresinde, Ramazan gecelerinde, iki bayramın üçer gecesinde ve regâib, berat gibi mübarek gecelerde sabaha kadar yüz sekiz adet kandil yakılması için yeteri kadar şırlağan verilmesi. Medresenin avlu kapısında, dershâne eyvanında ve tuvaletlere giden kapıda birer, tuvaletlerde de üç kandil, yaz kış sabaha dek yakılması (VGMA, 1988: 235).

Yine Ahmed Paşa, Gümrük Hanı'nın kapısı üzerinde yaptırdığı mescidin mihrabının iki yanına iki adet şamdan konulup yeteri kadar mum tedarik edilmesini ve her gece mescidin iç kısmında yedi adet, dış eyvanında da bir adet kandil yakılıp yeteri kadar şırlağan verilmesini emretmiştir (VGMA, 1988: 243).

Urfa'da Kazaz *Mehmed Çelebi Vakfı'nın* 23 Zilka'de 1181 (1768) tarihli vakfiyesinde belirtildiğine göre, merhum vâkıf Mehmed Çelebi, Yusuf Paşa ve Hasan Paşa câmilerinde bulunan şamdanlar için her sene birer mum döktürülüp bedelinin her ne kadar olursa vakıf gelirinden karşılanmasını şart koşmuştur (VGMA, 1760: 41).

H. 1205 (1790) tarihli *Hacı Feyzullah b. Arabzâde Mustafa Vakfı'*nden Hoca Ahmet Câmisi'ne bir batman ve *Meşârika Câmisi'*ne her sene Ramazanda üç okka şirik (susam yağı) verilmesi kayda bağlanmıştır (VGMA, 2141: 6). Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi'ne senede on iki okka şırlağan verilmesi, diğer gecelerde altı kandil, Ramazân-ı Şerif ve mübarek gecelerde otuz kandil câmide, otuz kandil de minarede yakılması *Arabî Mehmet Fazlı Efendi'*nin 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde şart kılınmıştır (VGMA, 2103: 123). Kubbe Mescidi Vakfı'ndan, mescitte yakılmak üzere kandil ve yağ için aylık beş kuruş tahsis edilmiştir (VGMA, 611: 37).

d. Su Hizmetleri

Kamu yararı açısından hayati önem taşıyan su kaynakları, vakıfların en önemli hizmet kalemlerinden biridir. Hatta Osmanlı döneminde yalnız topluma su temin etmek için çok sayıda su vakıflarının kurulduğu da malumdur. Şanlıurfa'da kurulmuş vakıfların camilerdeki abdest alma, temizlik ve içme gibi konularda su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla aldıkları tedbirler ve ayırdıkları kaynaklar vakfiyelerinde belirlenmiştir. Bu hizmetler genellikle hizmeti yürüten sucu ya da suyolcu ile birlikte anıldığı için çalışmamızın 'Personel Hizmetleri' bölümünde tekrar ele alınacaktır. Ancak kuyu, suyolu, havuz, çeşme, abdestlik gibi su yapılarına şu örnekler verilebilir:

Şabâniye Vakfı'nı kuran Hacı Şaban Efendi, inşa ettirmiş olduğu medrese ve mescidin avlusunda Halîlürrahman suyu için bir de havuz yaptırmıştır (*Şa'bâniye vakfiyesi*). *Harrankapı (Abdurrahman) Camisi*'ni yaptıran Hacı Abdurrahman Efendi cami için hazırladığı vakfiyesinde, "... ceddimiz olan merhum Şeyh Ramazan aleyhi'r-rahmenin Ak Câmide mukaddema ihraç eylediği su kuyusunun koğa ve kendir ve dolabına sarf için vakf-u ta'yîn edüb ..." (Abdurrahman Efendi Vakfiyesi) şeklinde devam eden sözleriyle Ak Câmî su kuyusuna kaynak ayırdığını belirtmiştir.

Rızvan Ahmet Paşa Rızvâniye Câmisi ve Medresesi'nin avlusunda *Ayn-ı Zeliha*'dan gelen su için bir havuz yaptırmış, tamir ettirdiği *Kutbeddin Mescidi* ile *Gerz Mescidi*'nde bulunan iki çeşmenin suyolları ile beraber bakım ve tamir masraflarının tamamının vakıf gelirlerinden karşılanmasını şart koşmuştur (VGMA, 1988: 234,235).

Mehmet Fazlı Efendi Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi'ne bir mahall-i vuzu' (abdestlik) yaptırmıştır (VGMA, 2103: 123). Câmînin de içinde bulunduğu *Sakıbiye Külliyesi*'nin bânisi Hacı Muhammed Emin Sâkîb Efendi, bir adet havuz, akar suyu bulunan bir abdesthane ve altı adet helâ yaptırmıştır (VGMA, 585: 41). Hacı Bekir Bey ise, inşa ettirdiği Şehbenderiye Câmisi ve Medresesi'nin kuzey tarafında bir çeşme inşa etmiş, gereken tamir ve bakımının yapılmasını da 1328 (1910) tarihli vakfiyesinde şart koşmuştur (VGMA, 600: 30).

III. Personel Hizmetleri

Osmanlı idari sisteminde bilhassa bazı vazifeler evlada intikal eder şekilde düzenlenmişlerdir. Bunun için, gerek mütevellilik ve gerek imam hatiplik gibi bir vazife ifa ederken vefat eden kimsenin, çocuklarından bu işi yapmaya ehil olan varsa, vazife önce onlara teklif edilir, şayet ehil olan yoksa o zaman bu vazife bir başkasına havale edilirdi. Vazifenin evlada intikalinde bazı şartlar aranılıyordu. Bu şartların başında bilgi ve yaş geliyordu. Bununla beraber, çocuk henüz o yaş ve bilgi seviyesine gelmemiş ve fakat o duruma gelme çabası içindeyse o zaman çocuğa vekâleten, vazife ehil olan bir başkasına verilirdi. Çocuk o yaş ve seviyeye gelince görev kendisine iade edilirdi (Kazıcı, 1993: 91). Bu uygulama Urfa vakıflarında da görülmektedir. *Radostlu Şeyh Mahmud Efendi*, Kubbe Mescidi'nde beş vakit imamlık, müezzinlik ve ferraşlık görevlerini birlikte yürütmüş, 25 Safer 1306 (M.31 Ekim 1888) tarihli bir hüccetten anlaşıldığına göre, 1305 yılında vefatından sonra büyük oğlu Abdülvâhid Efendi aylık otuz kuruş ücretle aynı işleri yapmak üzere görevlendirilmiştir (VGMA, 611: 36,37). Urfa'ya ait kayıtların yer aldığı hurufat defterlerinde vakıflar bünyesindeki atamaların evladiyet üzere yapıldığını gösteren çok sayıda örnek mevcuttur. Ehil olmayanların veya görevini ihmal edenlerin görevlerine son verilip yerine bir başkasının atandığı durumlara da rastlanmaktadır. 1146 (1733) tarihli bir atama kaydından anlaşıldığına göre Hüseyin Paşa Camisi'nde görev yapan imam Ahmed Efendi'den sonra iki evladı bulunduğu halde bunların imamete ehil olmadıkları gerekçesiyle imamlık vazifesi ulemadan Muhammed b. Aliye verilmiştir (Karakeçili, 2017: 68). Cemâziyelevvel 1293 (Mayıs 1876) tarihli bir i'lama göre, görevini yerine getirmeyip başka yerde

ikamet etmesi sebebiyle Tahtemur Camisi'nin imamı Mahmud oğlu Hâfız Ahmed Ademî'nin görevine son verilmiştir (Turgut, 2013: 82).

Çeşitli vakıflar tarafından idare edilen Urfa'daki cami ve mescidlerde doğrudan veya dolaylı olarak hizmet veren ve ilgili vakıflardan ücret alan personeli şu guruplar altında ele almak mümkündür:

a. Din Görevlileri

1. İmam

Mahallenin odak noktasını teşkil eden camilerde vazife alacak olanların da dikkatle seçilmesi gerekiyordu. Bu sebepten, imamete tayin padişah beratı ile oluyordu. Çünkü imamlık, sorumluluk alanı geniş olan önemli bir vazife idi. İmam olan kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakımından başıboş bırakılmaz, kadılar tarafından her zaman teftiş edilirdi. Bu teftişlerde onlar sadece dini görevleri değil, mahalledeki diğer hizmetlerin de yapıp yapılmadığını araştırırlardı. 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilatı kurulana kadar mahalle yöneticisi olan imamlar, Kadı'nın bir çeşit temsilciliğini yapıyorlardı. Mahallelerinin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barışın sağlanmasından sorumlu idiler. Kendi mahallelerinde inzibatı sağlamak için sıkı tedbirler almak zorundaydılar. Bu sebepten, bazı zabıta ve belediye ile ilgili işler de yine mahalle imamları tarafından takip edilirdi. Mesela ahlaki yönden zabıtayı ilgilendiren olaylardan imam sorumlu idi. Nüfus kayıtları, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi işlemler de imamlar vasıtasıyla yerine getirilirdi. Onlar, cami ve diğer kalabalık yerlerde vaaz eder, çocuklara ders verir, cemaate yol gösterir, hasta ve fakirlerle de ilgilenirdi (Kazıcı, 1993: 94,95).

Şanlıurfa camilerinde vazife yapan imamların da vakıf kurucuları ya da mütevellileri tarafından dikkatle seçildiği ve imam olacak kişilerde bazı üstün vasıfların arandığı vakfiyelerde geçen kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Mesela Rızvan Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Rızvaniye Câmisi'nde görev yapacak imam için aradığı vasıflar bu konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Vakfiyesinde şöyle geçmektedir:

"...ve yevmî 10 Osmânî akce vazîfe ile câmi'-i mezkûrda edâ-yı salât-ı hamse için mücevid-i Kurân-ı Azîm ve âlim ve zühd-ü salâh ile ma'rûf ve hilm-ü rüş-ü felâh ile mevsûf ve erkân-ı salavât ve sünen ve vâcibât ve âdâb ve müstehibbâta âlim bir kimesne imâm nasb olunub ba'de edâyı hizmet vazîfesi verile..." (VGMA, 1988: 235).

Yine tarihsiz zeyl vakfiyesine göre Ahmet Paşa, Gümrük Hanı Mescidi'nde görev yapacak imamda şu özellikleri aramaktadır: "...ve hân-ı mezkûrun kapusu fevkinde müceddeden binâ ve ta'mir ettiğim mescid-i şerîfe bir müstaid ve mütedeyyin ve selavâtın sıhhat ve fesâdına âlim bir imâm nasb olunub evkât-ı hamsede edâ-yı salât ettikten sonra..." (VGMA, 1988: 243).

Bazı camilerde birden fazla imam görevlendirilmiş, her birinin ücretleri de farklı belirlenmiştir. Vakfiyesine göre Yusuf Paşa Câmisi imamına günlük 15 akçe, imam-ı sânîsine günlük 5 akçe (VGMA, 601: 32) ücret tayin edilmiştir. Bazı imamlara vâkıflar tarafından belirli vakitlerde Kur'an tilaveti, hatim duası gibi ek görevler verilmiş, bu görevler için ilave ücretler ödenmiştir. Evâil-i Muharrem 1018 (Nisan 1609) tarihli Şah Hüseyin Vakfı'ndan *Câmiü'l-Ebyaz (Ak Câmi)* imâm-ı sânîsine her gün ikindiden sonra Nebe Sûresi'ni okuması şartıyla iki dirhem ücret verildiği (VGMA, 2113: 11), Rızvaniye Vakfı'ndan Rızvaniye Câmisi imamına, her gün sabah namazını müteakip medresedeki otuz talebe tarafından camide yapılan hatm-i şerîf akabinde mihrabta hatim duası yapmak şartıyla günde dört akçe tahsis edildiği (VGMA, 1988: 234) anlaşılmaktadır.

Vâkıf Hacı Bekir Bey, Şehbenderiye Câmisi imamına, 60 kuruş imâmet için, 10 kuruş her sabah namazından sonra Yâsîn-i şerîf tilâveti için, 10 kuruş öğle namazından sonra bir cüz Kur'an

tilâveti için, 10 kuruş ikinci namazı sonrası Amme Sûresi tilâveti için, 10 kuruş da akşam namazından sonra Tebâreke Sûresi tilâveti için olmak üzere toplam aylık yüz kuruş tahsis etmiştir (VGMA, 600: 30).

İmamların hatiplik, mütevellilik gibi ikinci ve hatta üçüncü bir vazifeyi üstlendiği durumlara da rastlanmaktadır. Cemaziyelevvel 1169 (Şubat 1756) tarihli bir atama kaydından Korkmaz Camisi'nde her biri için günlük beşer akçe yevmiye ile imam, hatib ve müteveli olan Abdurrahman Halife'nin bu görevleri kendi rızasıyla, aynı adı taşıyan oğlu Abdurrahman Halifeye devrettiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 60). Bazı küçük mescitlerde ise imamlık, müezzinlik ve ferraşlık gibi görevler aynı kişiye verilmiştir. Radostlu Şeyh Mahmud Efendi, Kubbe Mescidi'nde beş vakit imamlık, müezzinlik ve ferraşlık görevlerini birlikte yürütmüştür (VGMA, 611: 36,37). Hacı Şaban Efendi, oturması için bir ev ve günlük 10 akçe ücret tahsis ettiği Şabaniye Medresesi müderrisinin, aynı zamanda medrese ile birlikte yaptırdığı mescidde de beş vakit imamlık yapmasını şart koşmuştur (*Şa'bâniye vakfiyesi*).

2. Hatib

Urfa'daki camilerde *hatib* olarak görev yapacak kişilerde de benzer nitelikler aranmıştır. Mesela Ahmet Paşa'nın Rızvâniye vakfiyesinde şöyle geçmektedir: "... binâ ettiğim câmi-i şerif ve mabed-i münife yevmî 10 Osmânî akce vazîfe ile mesâil-i salâtı ve ahkâm-ı hutbeyi âlim ve sâlih ve müteveyyin ve ahsen-i savt ile Kur'ân-ı azîmüştân kıraatine kâdir bir kimesne hatib nasb olunup ba'de edâyi hizmet vazîfesi verile" (VGMA, 1988: 234).

Bazı camilerde bu iş için ayrı kişiler görevlendirilmekle beraber, hatiplik görevinin imama verildiği de görülmektedir. Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi imamına günlük beş akçeye ilaveten her Cuma hitabet için günlük dört akçe verileceği, bu câmiî tamir ettiren Arabî Mehmet Fazlı Efendi'nin 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde belirtilmiştir (VGMA, 2013: 122).

Hasan b. Alâeddin'in 786 (1385) tarihli vakfiyesine göre Urfa'daki Câmî-i Kebîr hatibine ayda otuz dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). Muharrem 1144 (Temmuz 1731) tarihli bir kayıttan bu göreve hatip Ali Efendi'nin üç akçe yevmiye ile atandığı anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 43). Hacı Bekir Bey'in vakfiyesinde ise Şehbenderiye Câmisi'nde Cuma ve bayramlarda okunacak hutbe için hatiplik vazifesine senede 600 kuruş tahsis edilmiştir (VGMA, 600: 30).

3. Vâiz

Osmanlı döneminde camiler, günümüzde olduğu gibi yaygın eğitimin yapıldığı merkezler durumundaydı. Özellikle vaizlerin camilerde halkı dinî konularda aydınlatmak için "kürsü vaizliği" denilen sistemde görev icra ettikleri bilinmektedir. Belgelerden Urfa camilerinde görev yapan vaizlerin, berat ile tayin edildikleri ve görevlendirildikleri camiden başka camilerde vaaz yapmaya tevessül etmedikleri anlaşılmaktadır (Turgut, 2013: 82).

Vâizlik görevine daha çok cemaati fazla olan büyük camilerde ihtiyaç duyulması sebebiyle bazı cami vakıflarında bu hizmete yer verilmemiştir. Genellikle camilerde halka vaaz verecek vâizlerin ne zaman veya haftada kaç gün bu görevi yapacakları da vakfiyelerde hüküm altına alınmıştır. Yusuf Paşa Câmîinde görev yapan vâize, Cuma günlerinde, iki bayramda, Kadir ve Berat gecelerinde vaaz vermek şartıyla günde 15 akçe tayin edilmiştir (VGMA, 601: 32).

İbrâhimiye Medresesi bânîsi Hacı İbrahim Efendi, 1138 (1725/26) tarihli vakfiyesinde, medresenin güney bitişiğinde bulunan Dabbağhâne Câmisi'nde görev yapacak vâize, haftada üç gün vaaz vermek şartıyla günlük dört akçe ücret verilmesini şart koşmuştur (VGMA, 1959: 280).

4. Müezzin

Bütün cami vakıflarında müezzinlik görevine yer verilmiştir. Hatta büyük camilerde ikinci, üçüncü müezzinler görevlendirilmiştir. Urfa'daki Câmî-i Kebîr'de beş vakitte, Cuma ve bayram günlerinde ve teravîh namazlarında müezzinlik yapacak ve seher vakitleriyle Cuma namazlarından evvel salât-ü selâm okuyacak üç müezzine aralarında eşit paylaşılmak üzere ayda doksan dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361).

Yusuf Paşa Câmisi'nin baş müezzinine günlük 10, müezzin-i sânisine günlük 8, müezzin-i sâlisine günlük altı akçe (VGMA, 601: 32), Hüseyin Paşa Câmisi müezzin-i evveline günlük yedi, diğer iki müezzine günlük beşer akçe verilmesi hükme bağlanmıştır (VGMA, 587: 285). Müezzinlerin belirli namaz vakitleri için görevlendirildiği örneklere de rastlanmaktadır. Kadıoğlu (Hüseyiniye) Camisi'nde biri öğle, ikindi ve akşam vakitleri için, diğeri yatsı ve sabah namazları için, birer akçe yevmiye ile iki ayrı müezzin görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 71).

Bazı vakıf kayıtlarında müezzin olacak kişide diğere üstün vasıflar yanında ses güzelliğinin de arandığı görülmektedir. Rızvaniye vakfiyesinde geçen "... yevmî altışar Osmânî akçe vazife ile evkâtı âlim hoş elhan, ahsen-i savt ile mevsûf üç nefer evkât-ı hamse müezzin-i nasbolunub ba'de edâi hizmet vazifeleri galle-i vakfdan verile" (VGMA, 1988: 243) ifadeleri bu duruma örnek gösterilebilir.

Müezzinlere de ilave ücret karşılığı ek görevler verildiği bazı vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Parmaksızzâde Hacı Bekir Bey'in Şehbenderiye Câmisi için hazırladığı vakfiyesinde, müezzinliğe 50, ferraşlığa 30, loğkeşliğe 10 kuruş olmak üzere aylık toplam 90 kuruşun, bu üç vazife için müezzine tahsis olunduğu belirtilmiştir. (VGMA, 600: 30).

5. Yardımcı Din Görevlileri

Vakıflara bağlı olarak hizmet veren Urfa camilerinde muayyen vakitlerde yapılacak duâ, naat, aşır, hatim okumak gibi yardımcı görevler için de atamalar yapılmıştır. Bu işler yerine göre müezzinler tarafından da yerine getirilmekle beraber bazı camilerde ayrıca bir vazifeli tayin edildiği de görülmektedir.

Muarrif: Cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan müezzin veya derviş hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993: II/787). Rızvânîye vâkıfı Ahmet Paşa, vakıf şartlarında bu görevi şöyle belirlemiştir: "... ve yevmî sekiz osmânî akce vazife ile savt-ı hasen sâhib-i mütedeyyin, yevm-i Cumada kable'l-hutbe bir kimesne muarriif olub, hamd-ü senâyı ve na't-ı resûl-i kibriyâyı ve sultân-ı zamânî ve vâkıfı, duâyı müştemil-i ta'rif okuyub ba'del edâ vazîfesi verile..." (VGMA, 1988: 234).

Na'thân: Na't, Hz. Muhammed (a.s.)'ı övmek üzere yazılan şiirlerdir. Cuma günleri bazı selâtin câmileriyle tekkelerde güzel sesle na't-ı şerif okuyan kişilere na'thân denir (Devellioğlu, 1992: 969). Yusuf Paşa Câmisi'nde günlük yedi akçe ücretle na'thân görevlendirildiği vakfiyesinde belirtilmiştir (VGMA, 601: 32).

Temcidhan: Temcid, ululama ağırlama anlamında Arapça bir kelime olup, sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamlarda söylenen Arapça niyaz ilahisi demektir (Devellioğlu, 1992: 1287). Urfa'daki bazı camilerde bu vazifeyi yapmak üzere temcidhan görevlendirilmiştir. Arabi Mehmed Fazlı Efendi, 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde Harrankapı Mahallesi'ndeki Alihan Bey (Arabî) Câmisi'nde, her seherde temcidhanlık yapacak kişiye iki akçe ücret tayin etmiştir (VGMA, 605: 234).

Cüzhan, Aşırhan: Camilerde Kur'an cüzü ve aşır okumakla görevlendirilenlere de vakıf gelirlerinden ücret verilmiştir. Hasan b. Alaeddin vakfından, Ulu Câmide her gün birer cüz

Kur'an okuyarak sevabını vâkıfın ruhuna hediye edip ona ve bütün ehli imana af ve mağfiret niyaz etmek üzere vakfın nâzırı tarafından tayin edilecek olan beş adet cüzhan için eşit olarak paylaşılacak şartıyla ayda altmış dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). 18. asırda yapılan atamalarda Ulu Cami'de ikişer akçe yevmiye ile cüzhanlar, ikişer veya üçer akçe yevmiye ile aşırhanlar görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 40-50).

Yusuf Paşa, yaptırdığı câmide ayda bir Kur'an-ı Kerîm hatim etmek ve Cuma günü aşır okumak üzere bir berat ile tayin ettiği A'mâ Hâfız'a hayatta olduğu sürece günlük 10 akçe ve senelik dört kile buğday tahsis etmiştir. Vefatından sonra da yerine beş adet mücevvid-i Kur'an kişiye (biri cüz Kur'an okumak kaydıyla) günlük ikişer akçe verilmesini şart koşmuştur (VGMA, 601: 32).

Duâgûy: Duâcı, duâ eden anlamında olup vakıftan aldığı ücrete mukabil duâ etmekle mükellef fukaradan kişiler için kullanılan bir tabirdir (Şemseddin Sami, 1989: 610). Urfa'daki Câmi-i Kebîr, Halilürrahman, Korkmaz, Karaburç, Narıncılı ve Tahtemur gibi camilerde bağlı buldukları vakıflar tarafından duâgûy görevlendirildiği atama kayıtlarından anlaşılmaktadır. (Karakeçili, 2017: 33-120) Bu görevler bazen bir başka görevle birlikte de verilmiştir. Mesela Yusuf Paşa Câmiinde temcidhan ve minare çerağdarı olarak vazife yapan kişiye günlük yedi akçe tahsis edildiği belirtilmektedir (VGMA, 601: 32).

b. Bina ve Tesis Görevlileri

1. Ferrâş / Kayyım

Arapça yayıcı, döşeyici, hizmetçi manalarına gelen ferrâş; cami, mescid, imaret gibi müesseselerin temizliğini temin etmek ve halı, kilim, hasır gibi mefruşatını yayma hizmetleriyle vazifeli olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993: I/608). Bütün cami ve mescidlerin ihtiyacı olan bu vazife için, Urfa'daki vakıflar mutlaka tahsisatta bulunmuşlar ve bazen ferrâşın görevlerini de vakfiyelerinde belirtmişlerdir.

Abdurrahman b. Mustafa Çelebi, Hacı Lütfullah (Harrankapı) Câmisi'nde görev yapacak ferrâşın görevlerini vakfiyesinde şöyle belirlemiştir: "... ve yine câmii-i mezbûru her vakit feth ve sedd-i bâb ve bisât ve hasırın ferş-u best ve örf-i nâs üzere dâhil ve hâricin kiş ve tathîr ve hizmet-i ferâşeti edâ ve tekmiâle... hizmetinde müstakîm bir ferrâş ta'yin eyledim..." (Abdurrahman b. Mustafa Çelebi vakfiyesi).

Aynı şekilde Hüseyin Paşa Câmisi'ne günlük beş akçe (VGMA, 2103: 212), Gümrük Hanı üzerindeki mescide günlük üç akçe ücretle (VGMA, 1988: 243) birer ferrâş tayin edildiği vakfiyelerinde kaydedilmiştir. Harrankapı Mahallesi'ndeki Alihan Bey (Arabî) Camisi ferrâşlığı için de günlük iki akçe verileceği Arabî Mehmed Fazlı Efendi'nin 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde belirtilmiştir (VGMA, 605: 234). Daha büyük camilerde birden fazla ferrâş görevlendirilmiş, mesela Ulu Camide bîrûn (dışarı) ferrâşı, derûn (içeri) ferrâşı, Cuma ferrâşı gibi isimlerle görev gün ve mahalleri de belirlenmiştir (Karakeçili, 2017: 41-50).

Bazen ferrâşlık vazifesinin de diğer görevlerle birleştirildiği örneklere rastlanmaktadır. Hacı Bekir Bey Vakfında, Şehbenderiye Câmisi'nin ferrâşlık görevi aylık 30 kuruş ilave ücretle müezzine verilmiştir (VGMA, 2103: 117). Hasan b. Alâüddin'in vakfiyesinde Ulu Câmi'de görev yapacak kayyım,¹ câmii süpürüp temizliğine bakmak, sergisini sermek, aydınlatma işlerine bakmak, kandillerini yıkamak ve tamir etmek gibi hizmetleri görmek şartıyla her ay elli dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). 1184 tarihli atama kaydında Ulu Cami'de vaiz ve kayyım olarak yedi akçe yevmiye ile görev yapan Şeyh İsmail'in vefatıyla bu görevlerin kardeşi Seyyid Şeyh Abdurrahman'a verildiği belirtilmektedir (Karakeçili, 2017: 47).

1 Câmiiin temizlik işlerini yapan hademesine verilen addır. (Pakalın, 1993: II/223)

2. Çerağdar

Çerağdar kandil ve mumları yakmak ve aydınlatma ile ilgili ihtiyaçları temin etmekle görevli kişidir. Bu iş için Urfa camilerinde bir veya birden fazla görevli istihdam edildiği vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Yusuf Paşa Câmisi'nde görev yapan iki çerağdarın her birine dörder akçe yevmiye tahsis edilmiştir (VGMA, 601: 32). Rızvâniye Vakfı'nda ise, câmi ve medresenin iç ve dış temizlik işleri ile yine câmi, medrese ve minarenin kandil, mum ve fitil işlerini yerine getirmek üzere günlük altışar akçe ücretle dört adet ferraş ve çerağdar görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (VGMA, 1988: 234).

3. Loğkeş

Loğ, çamur sıvalı damların (toprak dam) pekiştirilmesine yarayan taş silindir için kullanılan bir tabirdir (Şemseddin Sami, 1989: 1247). Loğkeş ise bu aleti kullanan kişidir. Hacı Mûsâ Efendi, 1051 (1641) tarihli vakfiyesinde "... Ve câmi-i şerifin damına ve hücerât-ı mezbûre damına yevmî bir akçe vazîfe ile bir loğkeş ta'yîn idüb ..." (VGMA, 608/2: 324) şeklinde devam eden cümleleri ile yaptırmış olduğu İhlasiye Câmisi'nde bir loğkeş görevlendirilmesini istemiştir.

Bölgenin inşa geleneğine ve iklim şartlarına bağlı olarak yapıların çatısız yapılması, Şanlıurfa'daki vakıf eserlerinde böyle bir hizmeti zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Bütün cami vakıflarında bu iş için kaynak ayırıldığı görülmektedir. Camiler çoğunlukla taş malzeme ile kubbeli olarak yapılmış olsa da, camiye bağlı diğer birimler ve camiye gelir sağlayacak diğer yapılar için, yine de bu hizmete ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Yusuf Paşa Câmisi ve vakıf dükânlarının loğkeş hizmetine bakan iki kişiye, günlük dörder akçeden sekiz akçe (VGMA, 601: 32), Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi loğkeşliği için günlük bir akçe (VGMA, 605: 234), Rızvâniye Câmisi ve Medresesi'nde görev yapacak iki loğkeş için günlük dörder akçe tahsis edilmiştir (VGMA, 1988: 234).

4. Mimar / Neccar

Vakıfların, vakfa ait binaların gerekli tamir ve bakımları için gelirlerinden önemli miktarda kaynak ayırdıklarından yukarıda bahsedilmiştir. Urfa'daki bazı vakıfların bu iş için mimar ve neccar isimleri altında personel görevlendirdikleri anlaşılmaktadır. Mesela Rızvâniye vakıfları için günlük 10 akçe ücretle sanatında mahir bir mimar görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (VGMA, 1988: 234). Yusuf Paşa Vakfı'ndan neccara evladiyet üzere günlük üç akçe tahsis edildiği (VGMA, 601: 32), 1109 (1697) tarihli atama kaydına göre de Ulu Cami vakfında Neccar Hasan'ın bu iş için görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 40).

5. Sucu / Suyolcu

Yukarıda su hizmetleri başlığı altında, Urfa'daki vakıfların camilerdeki içme, abdest alma ve temizlik gibi konularda su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları su yolu, kuyu, dolap, havuz, çeşme, abdestlik gibi su yapılarından söz edilmişti. Bu yapıların fonksiyonunu devam ettirmesi ve düzgün çalışması için vakıfların sucu, suyolcu ya da saka adıyla görevliler istihdam ettiği de vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Hasan b. Alâeddin vakfiyesinde Câmi-i Kebîr'in yanındaki eski dolaptan su alıp, içmek veya abdest almak için cami yanında hazırlanan mahalle hiç kesilmemek üzere su sevk eden bir görevliye ayda otuz dirhem (VGMA, 1767: 361), Hüseyin Paşa vakfından Hüseyin Paşa Cami ve Hamamı'nın su yolcusuna günlük iki akçe (VGMA, 2103: 212), Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi'nin su kuyusundan beş vakitte musluğu doldurmak şartıyla sucuya günlük iki akçe tahsis edilmiştir (VGMA, 605: 234).

Ahmet Paşa tarafından günlük 10 akçe ücretle Rızvâniye Câmisi ve Medresesi'nin avlusundaki havuz için Ayn-ı Zelîha'dan gelen suya ve evkafın su yollarının ıslahına ehliyetli bir su yolcusu görevlendirilmesi emredilmiştir (VGMA, 1988: 234).

Yusuf Paşa Vakfı'nın 1122 (1710) tarihli vakfiyesinde, Urfa şehri içinde akan Kehriz Suyu yollarının gereken bakım ve onarımı ile görevli su yolcusu bulunmayıp, bazı hamamcıların bu hizmeti yaparız diyerek şehir halkından para talep ettikleri, halkın bir kısmının verip bazılarının vermediği velhâsıl bu hizmetin gereği gibi yapılamadığından bahisle, bundan sonra bu iş için kimseden para talep edilmemesi, su yollarının temizlik ve tamir işlerini yapmak şartıyla bir su yolcusu görevlendirilerek, günlük 12 akçe ücretin (ki yıllık 36 kuruş eder) vakıf gelirlerinden karşılanması şart koşulmuştur (VGMA, 2103: 139).

c. Vakfın Sevk ve İdaresi İle İlgili Görevliler

Vakfın idârî ve cârî işlerini yürütmekle ilgili vazifeler ilk bakışta câmilerle doğrudan alakalı gibi görünmeyebilir. Ancak vakfın amacı bir câmi vasıtasıyla topluma hizmet etmek ve bu yolla Allah'ın rızasını kazanmak ise, vakfın fonksiyonunu devam ettirmekte payı olan bütün görevliler sonuçta bir câmi hizmetine katkıda bulunuyor demektir.

1. Mütevellî

Mütevellî, vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler dairesinde idare ve yürütme için tayin olunan kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Vakıfta tasarruf hakkı mütevellîye aittir. Vâkıfın vakıfnamesinde belirttiği şartlarına göre evvelâ kendisi, öldükten sonra evlâdı ve evlâdının evladı mütevellî olabilirler. Vâkıf, tevliyeti kimseye şart etmezse hayatta oldukça bu görev kendine aittir. Öldükten sonra vasîsine² intikal eder. Vasîsi yoksa bu vakfa kadı tarafından mütevellî tayin edilir (Pakalın, 1993: II/640). Doğal olarak vakıf kurucuları, bu yolla kendilerine ve neslinden gelenlere istihdam imkânı sağlamayı hedeflemişlerdir. Ancak, neslinden en olgun ve en salih olanların mütevellî olmalarını şart koşarak liyakat hususuna da önem verdiklerini göstermişlerdir.

Şanlıurfa vakıflarında da bu minval üzere mütevellî tayin edildiği görülmektedir. Mesela, Yusuf oğlu Hüseyin Paşa, evâil-i Cemâziyelevvel 1136 (Ocak 1724) tarihli vakfiyesinde, "... ve vakf-ı mezkûrun tevliyetini evvelâ kendi nefsim ve sâniyen oğlum Yusuf Bey'e şart eyledim ve ba'dehû evlâd-ı zükûrumun ve evlâd-ı evlâdımın zükûrunun erşed ve eslahı batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin... mütevellî olalar..." (VGMA, 2103: 205) ifadeleriyle, evvelâ kendisinin, sonra oğlu Yusuf Bey'in, daha sonra da kendi neslinden ehil olan erkek evlâdı ve torunlarının mütevellî olmalarını şart koşmuştur.

2. Nâzır

Nâzır, vakfa ait işlerde mütevellîye nezaret etmek ve bu işlerde rey bakımından mütevellîye merci olmak üzere nasbolunan zat (Devellioğlu, 1992: 972), vakıf mütevellisini teftiş ve vakıf işlerini kontrol etmekle görevlendirilen kişidir (Yediyıldız, 1983: 59). Vakıfta tasarruf salâhiyeti münhasıran mütevellîye aitti. Nâzır ancak vakfın şartları ve vakfın menfaati noktalarından mütevellinin bunlara muhalif hareketlerini gördüğü surette merciine şikâyet ve icabında azline tevessül ederdi (Pakalın, 1993: II/666). Vakfiyelerde nâzır ve görevleri ile ilgili kayıtlara da yer verilmiştir.

Hasan b. Alâeddin'in vakfiyesinde Câmî-i Kebîr'in nazâretine ve mesâlihine mülâzemet şartıyla câmiin nâzırına ayda elli dirhem maaş tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). Bu görevi 1111 (1699) tarihinde beş akçe yevmiye ile Mehmed b. İsmail'in, 1174 (1761) tarihinde yedi akçe yevmiye ile Mehmed Said Halife'nin yürüttüğü görülmektedir (Karakeçili, 2017: 40, 46). Yusuf Paşa'ya ait 1122 (1710) tarihli vakfiyede ise, tayin olunan görevlilerden, hizmetlerinde kusur-

2 Vasî: Bir ölünün vasiyetini yerine getirmeye memur edilen kimse demektir. (Devellioğlu, 1992: 1368)

ları olanları değiştirmek için hâkimlere ihbar etmeleri, vazifelerine ihtimam göstermelerini sağlamaları ve vakıf şartlarına tam olarak riayet etmeleri kaydıyla Yusuf Paşa vakfının nâzırına günlük 8 akçe (VGMA, 601: 32) tahsis edildiği kaydedilmiştir.

Hacı Abdurrahman Efendi'nin Harrankapı (Hacı Lütfullah) Câmisi için hazırladığı vakfiyede, "... ve yine bir müstakîm ve haffü'r-rûh kimesne erbâb-ı vezâifin vazife-i muayyenelerin mütevellisi ma'rifetiyle yerlü yerinden tahsil edüb bilâ hıyânetin erbâb-ı vezâyife edâ ve teslim ve dahî câmii şerifin ve gallâtının ta'mîr ve termîmi husûsunda mübâşeret ve nazâret eyledikten sonra yevmî bir akçe ta'yîn eyledim" (Abdurrahman b. Mustafa Çelebi vakfiyesi) cümleleriyle nâzırın görevleri de belirlenmiştir.

3. Câbî

Câbî, vakıf gelirlerini toplamakla görevli tahsildar demektir (Yediyıldız, 1983: 56). Câbîler defterlerini vakıf mütevellisine göstermeye ve hesap vermeye, mütevellilerde hesaplarını kadırlara tasdik ettirmeye mecbur idiler (Pakalın, 1993: I/253).

Hasan b. Alâeddin'in Ulu Câmî Vakfı'na ait vakfiyesinde mezkur vakfın câbîsine ayda on dirhem maaş tahsis edildiği kaydedilmiştir (VGMA, 1767: 361). Bu göreve dört akçe yevmiye ile 1168 (1755) tarihinde Seyyid Osman, 1229 (1814) tarihinde Seyyid Ömer atanmıştır (Karaçelili, 2017: 44, 50). Ahmet Paşa'nın Rızvaniye Câmisi ve Medresesi için hazırladığı vakfiyesinde câbîden ve görevlerinden şöyle bahsedilmektedir: "... ve yevmî on osmanî akçe vazîfe ile galle-i vakf mahallerinden cem-u tahsil ve getürüb mütevellî-i vakfa teslim etmek üzere tama'dan ârî müstakîm ve dindar bir câbî nasb olunub ba'de edâyı hizmet vazîfesi verile" (VGMA, 1988: 234).

4. Noktacı

Noktacı imarethanelerde, medreselerde inzibat işlerine bakan memura verilen isimdir (Devellioğlu, 1992: 1009). Vakıf ıstılahı olarak, cüzhan ve devirhanları³ kontrol etmek gayesiyle her seferinde Kur'an'ın ne kadarının okunduğunu işaret etmekle vazifelendirilmiş, söz konusu duâ okuyucuların gözetim ve denetiminden sorumlu kişi şeklinde tarif edilmektedir (Yediyıldız, 1983: 59).

Rakka Valisi Ahmet Paşa'nın Rızvaniye Câmisi ve Medresesi için hazırladığı vakfiyesinde noktacinin görevi daha geniş tutulmuş ve şu şekilde belirlenmiştir:

"... ve yevmî dört Osmanî akçe vazîfe ile medrese-i mezkûrenin ve câmi-i mezbûrun erbâb-ı mürtezikasından⁴ biri terk-i hizmet ettiği günü ve talebe-i ulûmun hücrelerinde sâkin olmadığı günü hıfz idüb mütevellî-i vakfa i'lâm etmek için mu'temed ve sika bir noktacı nasb olunub ba'del edâ vazîfe verile ve mütevellî-i vakf dahî erbâb-ı murtezikanın şehriyesinden târik-i hizmet olduğu eyyâmı iskât idüb şehriyyeden isâbet iden ziyâde akçe galle-i vakfa zam idüb vâkıfın beyân ettiği mesârıfa sarf ide..." (VGMA, 1988: 234, 235).

Buradan anlaşıldığına göre noktacinin görevi yalnız cüzhan ve devirhanları değil, cami ve medresede görev yapan diğer vazifelileri ve hatta medrese talebelerini de kontrol etmektir. Noktacinin yapacağı kontrol ve tespiti göre, görevini aksatan çalışanın ve medresede bulunmayan talebenin yevmiyesinin kesilerek vakıf kaynaklarına aktarılması şart koşulmuştur.

5. Kâtip

Vakfın gelir ve giderlerini kaydetmek, hesaplarını tutmak üzere katipler de görevlendirilmiştir. Evâil-i Şa'bân 1153 (Ekim 1740) tarihli vakfiyesine göre Rızvan Ahmet Paşa, Rızvaniye Vakfı'nda görev yapacak katip için on akçe yevmiye tahsis etmiştir (VGM, 737: 207). 1111

3 - Devirhan: Her cuma namazından önce, Kur'an'ın bir cüzünü okumakla görevli olan, ve bir ay sonunda yeniden başlamak üzere Kur'an'ı hatm eden duâ okuyucu (Yediyıldız, 1983: 57)

4 - Mürtezika maaş sahipleri demektir. (Devellioğlu, 1992: 878)

(1699) tarihinde Hoca Ahmed evkafına Mehmed b. İsmail'in, 1137 (1725) tarihinde de Debbağhâne Camisi evkafına Abdurrahman b. Halil'in ikişer akçe yevmiye ile katip olarak tayin edildikleri görülmektedir (Karakeçili, 2017: 56, 65).

IV. Eğitim Hizmetleri

Urfa'da kurulmuş vakıflar eğitim amacıyla ayrıca medrese ve mektepler de tesis etmişlerdir. Bu konudaki vakıf hizmetleri ayrı bir çalışma konusu olacak genişliktedir.⁵ Burada yalnızca camiler bünyesinde yapılan eğitim faaliyetleri konu edilecektir.

a. Cami Dersleri

Vakıfların desteği ile camilerde ibadet vakitleri dışında derslerde yapılmıştır. Daha çok hadis dersi mahiyetindeki bu dersler için muhaddisler tayin edildiği görülmektedir. Câmî-i Kebîr'de Müslümanlara kürsüden *ehâdis-i nebevîyyeyi* anlatacak (okuyacak) olan muhaddise ayda on dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). 1171 (1760) tarihinde Hacı Hasan Mansûrî Halife'nin yirmi akçe yevmiye ile Ulu Cami'de, beş akçe yevmiye ile Halilürrahman Camisi'nde muhaddis olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 45, 96).

Rızvan Ahmed Paşa, ulemâdan İshak Efendi'yi yaptırdığı camide haftada iki gün (yevm-i hamîs ve isneynde) hadîs-i nebevî talim ve tadrîs üzere günlük 16 akçe ücretle vazifelendirmiştir (VGMA, 1988: 233). Câmînin de içinde bulunduğu Sakıbiye Külliyesi'nin bânisi Hâcî Muhammed Emin Sâkîb Efendi, "... ve câmî-i mezkûrda cemâat-i mevcûda dahî müntefî' olmak için küll-i yevm tefsîr-i şerîf ve ehâdis-i nebevî okutmak ... üzere... tefsirhanlık ciheti dahî elli kuruş..." (VGMA, 585: 41) sözleriyle camide tefsir ve hadis dersleri verilmesini şart koşturmuştur.

b. Sıbyan Mektepleri

Urfa vakıflarının bir kısmının, câmiler bünyesinde sıbyan mektebi olarak kullanılmak üzere ek mekanlar yaptıkları ve gerek bu mekteplerde, gerekse cami içinde çocuklara eğitim vermek üzere muallim tayin ettikleri vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Arabî Mehmed Fazlı Efendi, bazı ilâveler yaparak tamir ettirdiği Harrankapı Mahallesi'ndeki Alihan Bey (Arabî) Câmisi bünyesinde sıbyan mektebi olarak bir de oda yaptırmış, masrafları için günlük iki akçe tahsis etmiştir (VGMA, 605: 234). Yusuf Paşa Câmisi'ndeki sıbyan muallimine 10 akçe (VGMA, 601: 32), Hüseyin Paşa Câmisi'nde görev yapan sıbyan muallimine de günlük beş akçe (VGMA, 2103: 21) ücret verileceği görülmektedir.

Hacı Abdurrahman Efendi, yaptırdığı Harrankapı (Hacı Lütfullah) Câmisi vakfiyesindeki, "... ve yine muallimhânede sıbyân-ı müslimîne ta'lim-i Kur'ân-ı azîmü'ş-şân ve ulûm-ı dîniyyeye âlim ve ârif ve hüsn-i hal ile muallâ ve sû-i halden müberrâ bir kimesne muallim ve müderris olub sıbyân-ı müslimîn ve talebe-i ulûma ta'lim ve tadrîsin eyledikten sonra yevmî iki akçe vazîfe ta'yin eyledim" (Abdurrahman b. Mustafa Çelebi vakfiyesi) ifadeleriyle camideki sıbyan mektebi muallimi için aranan vasıfları ifade etmiştir.

Bazı vakıflarda bu mekteplerde eğitim görececek öğrenciler için şartlar belirlendiği de görülmektedir. Kara Mûsâ Câmisi'nde fakir, miskin ve yetimleri öğretmekle görevli olan muallime günlük bir dirhem ücret tahsis edilmiştir (VGMA, 2132: 240).

Hasan b. Alâeddin'in vakfiyesinden anlaşıldığı üzere bu vakfın arazilerinin büyük bir kısmı Câmî-i Kebîr'in kapısında bulunan yetim çocuklarının mektebine vakfedilmiştir. Vakıf şartlarına göre bu mektepte bulunan yetimlerin sayısı 16 olacak, vakfın nâzırı buraya fıkıh bilen, Kurân-ı Kerîm hâfızı ve yazısı güzel olan bir muallim tayin edecek, bu muallim mektepteki yetimlere Kurân-ı Kerîm ve yazı öğretecektir. Muallime aylık otuz dirhem, yetimlerden her birine eşit olarak 1/8 dirhem isabet etmek üzere günlük iki dirhem sarf edilecek. Her sene kış mevsimi

5 Araştırmacı Mahmut Karakaş Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan "Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim" başlıklı kitabında bu konuyu ele almıştır.

başında her birine gömlek, hırka, libas, kalpak, mata (şalvar) alınıp giydirilecek. Her sene yaz mevsimi başında da gömlek, libas, kalpak ve mata giydirilecektir. Yetimlerden biri Kurân-ı Kerîm'i hatmeder veya hatmetmeden önce büluğa ererse, vakfın nâzırı o çocuğa yol verip yerine başka birini alacaktır. Yetimlerden ölen olursa yahut birisi vazifesini bırakırsa yerine başkasını tayin edecektir (VGMA, 1767: 362).

Sonuç

Osmanlı döneminde gerek Urfalı hayırseverler ve gerekse bu bölgede görev yapmış paşalar tarafından birçok vakıf kurulmuş ve bu vakıflar çeşitli alanlarda şehir halkına hizmet vermiştir. Bu kurumlarda genellikle vazifelerin evlada intikal edecek şekilde düzenlenmiş olması ehliyet hususunda ortaya çıkacak zaaf ihtimalini de akla getirmektedir. Ancak gerek vâkıflar tarafından vakfiyelere konulan şartlardan gerekse atama kayıtlarında görülen uygulamalardan vazifenin evlada intikalinde dikkatli davranıldığı, ehil olmayanların veya görevini ihmal edenlerin vazifelerine son verilip yerine bir başkasının atandığı anlaşılmaktadır. Sağlıktan eğitime, ticaretten din hizmetlerine kadar birçok alanda halkın ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan vakıfların, en önemli görev alanlarından biri olan câmiler vasıtasıyla bu şehirde yaptıkları hizmetleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Çeşitli ihtiyaçlara yönelik diğer yapılar yanında, Urfa'da inşa ettikleri câmi, mescit ve bunlarında içinde bulunduğu külliye ile şehrin imarına katkıda bulunmuşlardır.
2. Gerek din hizmetlerinde gerekse diğer yardımcı hizmetlerde görevlendirdikleri personel ile şehirde önemli bir istihdam alanı oluşturmuşlardır.
3. Câmi ve mescitler vasıtasıyla halkın eğitim ve irşadını sağlamışlar ve bu şehrin manevi atmosferine güç katmışlardır.

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

- Mehmed Emin Sâkîb Efendi'nin Sâkıbiye Câmii Vakfı*, VGMA: 585, s. 41-42.
- İran Şehbenderi Parmaksızâde Hacı Bekir Bey Vakfı*, VGMA: 600, s. 29-31.
- Urfa'da Yusuf Paşa Vakfı*, VGMA: 601, s. 30-34.
- Urfa'da Kubbe Mescid Vakfı*, VGMA: 601, s. 35-37.
- Dabbağhâne Mahallesinde İbrâhimiyye Medresesi Vakfı*, VGMA: 605, s. 201-204.
- Mehmet Fazlı b. İbrâhim'in "Arabî" Nâmıyla Vakfı*, VGMA: 605, s. 234-237.
- Kutbeddin Câmii (Hamevîzâde Ömer Paşa) Vakfı*, VGMA: 608/2, s. 277-279.
- Urfa'da Câmii Kebîr (Hasan b. Alâüddîn) Vakfı*, VGMA: 608/2, s. 290-292.
- Urfa'da Molla Mûsâ Câmii (İhlâsiye) Vakfı*, VGMA: 608/2, s. 323-325.
- Kubbe Mescid Vakfı*, VGMA: 611, s.37
- Rakka Vâlisi Ahmed Paşa'nın Câmii, Medrese ve Kütübhâne Vakfı*, VGMA: 737, s. 207-228.
- Urfa'da Kazzaz Mehmed Çelebi b. Abdullah Vakfı*, VGMA: 1760, s. 39-41.
- Hasan b. Alâüddin'in 786 Târihli Arabca Vakfiyesinin Tercümesi*; VGMA: 1767, s. 358-366 ve 367-371.
- Şeyh Hacı Kâsım Efendi Oğlu Şeyh Hacı İbrâhim Efendi'nin 1138 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA: 1959, s. 279-282.
- Rakka Vâlisi Ahmed Paşa'nın Evâil-i Şa'bân 1153 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA:1988, s. 228-240.
- Rakka Vâlisi Ahmed Paşa'nın Târihsiz Vakfiye Örneği*, VGMA: 1988, s. 240-244.
- Hacı Müslim Oğlu İran Şehbenderi Parmaksızâde Hacı Bekir Bey'in 3 Safer 1328 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 114-118.
- Hacı İbrâhim Oğlu Arabî Mehmed Fazlı Efendi'ye Âit Evâhir-i Muharrem 1257 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 121-125.
- Hacı İbrâhim Oğlu Arabî Mehmed Fazlı Efendi'ye Âit, Rebîulevvel 1294 Târihli Zeyl Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 125-127.
- Cafer Paşa Kardeşi Yusuf Paşa'ya Ait Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 132-139.
- Urfa'da Yusuf Paşa Câmii Vakfının Örneği*, VGMA: 2103, s. 140-143.
- Yusuf Oğlu Hüseyin Paşa Vakfına ait Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 203-213.
- Şah Hüseyin Vakfı*, VGMA: 2132/494 (2113/11)
- Kara Mûsâ vakfının 23 Cemâziyelevvel 959 târihli Arapça vakfiyesinin Örneği*, VGMA: 2132, s. 239-240.
- Hacı Feyzullah b. Arabzâde Mustafa Vakfı*, VGMA: 2141, s.6
- Kutbeddin Câmii (Hamevîzâde Ömer Paşa) Vakfının Vakfiye Örneği*, VGMA: 2150, s. 15-17.
- Şa'bâniye Vakfının Vakfiye Örneği (Mahmut Karakaş Arşivi / Şanlıurfa).*
- Hacı Abdurrahman bin Mustafa Çelebi Vakfının Vakfiye Örneği (Mahmut Karakaş Arşivi / Şanlıurfa).*

b. İnceleme ve Araştırm Eserler

Çağatay, Neşet (1978). "Sultan Murad Hüdâvendigar Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye". *Vakıflar Dergisi*, (12), 7-14. Ankara.

Devellioğlu, Ferit (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi: Ankara.

Ertem, Adnan (2011). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar". *Vakıflar Dergisi*, (36), 25-65. Ankara.

Evlıya Çelebi (1314). *Seyahatnâme*, (C. 3), İkdam Matbaası: İstanbul.

Göyünç, Nejat (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.

Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (42) 475-479. Ankara.

Işık, Hayriye (2009). "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü". *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (16) (<http://www.akademikbakis.org>).

Karakeçili, Enver (2016). "Ruha Kazasına Ait Hurûfat Defterlerinin (1690-1837) Muhteviyatı ve Şehrin Yapılarına İlişkin Sayısal Tespitler". *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*. (C. 1: 378-399). Şanlıurfa BB Yayınları: İzmir.

Karakeçili, Enver (2017). *Hurûfât Defterlerine Göre 1690-1837 Tarihlerinde Ruha Kazası*. ŞURKAV Yayınları: Şanlıurfa.

Kazıcı, Ziya (1993). "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (C. 5-6), 85-102. İstanbul.

Kürkçüoğlu, Cihat (1993). *Şanlıurfa Camileri*. **ŞURKAV Yayınları**: Ankara.

Pakalın, M. Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. MEB Yayınları, İstanbul.

Turgut, Bahattin (2013). *Urfa Vakıfları (1850-1900)*. Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ülken, Hilmi Ziya (2006). "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, (9), 13-38. (Tıpkıbasım). Ankara.

Şemseddin Sâmi (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. Enderun Yayınları: İstanbul.

Yediyıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, C. 17: 55-60, Ankara.

Yediyıldız, Bahaeddin (1993). "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi*, (13) 153-172. MEB Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (42) 479-486. İstanbul.

